

Diplomatarium Danicum

ET SMUKT DANSK EKSEMPEL PÅ
VIDENSKABELIG SATS

AF BIRGIT SYLVANDER OG BENT ROHDE

Fremstillingen af videnskabelige bøger er i Danmark koncentreret på en række ældre, velanskrevne trykkerier. Det er blandt typografer næsten legendarisk kendt, hvilken indsigt faktorer og sættere på sådanne trykkerier opnår overfor det stof, de har fået til opgave at give typografisk form. Derfor vil forfattere til værker af yderst kompliceret art ofte have erfaret, at anvisninger i manuskriptet på f. eks. brugen af særlige tegn eller fremhævelser ikke er nødvendige. Sætteren er fortrolig med, hvad der er korrekt typografi indenfor det felt, forfatteren beskæftiger sig med.

Det var til et af disse trykkerier, *Fr. Bagges Kgl. Hofbogtrykkeri*, dr. phil. Lis Jacobsen på Det danske Sprog- og Litteraturselskabs vegne henvendte sig i 1928. Hun ønskede at diskutere typografien i et værk, som kronologisk ordnet skulle indeholde alle breve og diplomer fra middelalderen, som vedrører Danmark, d. v. s. referater af breve, Stadtbücher, kapitelakter, stadsretter og rigslove samt pavelige buller.

Med Lis Jacobsen som den dynamiske bogtilrettelægger blev der eksperimenteret med typografien i adskillige forslag til prøvesider. Når vi i dag betragter den færdige typografi kan det ikke undre, at der måtte mange eksperimenter til, før et tilfredsstillende resultat blev nået. Ser vi alene på *tekstgengivelsen* af breve og diplomer, kan vi forestille os, at kravene har været defineret omtrent således:

Man må af typografien kunne se, om 1) teksten er gengivet efter et brev i diplomform, eller om der er tale om 2) et referat af et brev, 3) rettelse af åbenbare fejl i den oprindelige tekst, 4) fejl, som udgiverne ikke med sikkerhed har kunnet rette, 5) beskadigelser i originalmaterialet, men hvor lakunen er blevet suppleret, 6) udfyldelse af en formel, som i kopibøger er afskrevet i forkortet form, 7) et tegn, som markerer ethvert

MONUMENTA
TYPOGRAPHICA VI

*Diplomatarium
Danicum*

*Redaktionelle krav
til typografien*

andet skilletegn end punktum og komma, 8) tegn for en ny periode.

Disse og mange andre problemer fandt deres typografiske løsning i overensstemmelse med Lis Jacobsens krav om, at det skulle gøres så godt, at man også kunne akceptere løsningen om 70 år, som var den tid man anslog udgivelsen ville strække sig over.

Da Lis Jacobsen havde afsluttet sit arbejde med planlægningen af værkets typografi, overtog andre videnskabsmænd udgivelsen af det store værk, som Det danske Sprog- og Litteraturselskab lod Ejnar Munksgaards Forlag tage i kommission. Værket udkommer ikke kronologisk, udgivelsen blev startet i 1938 med 2. rækkes 1. bind, omfattende perioden 1250-65. Af titelbladet fremgår det, at bogen er udgivet af Franz Blatt, Gustav Hermansen og C. A. Christensen. Af de senere udgivelser kan vi på Det kongelige Biblioteks læsesal optælle 18 bind. Det sidste af disse bind er dateret 1967, det er 3. rækkes 5. bind. Men udgivelsen er ikke afsluttet, f. eks. mangler 1. rækkes 1. bind.

Udgivelsen

Den videnskabelige bog er i Danmark i sin typografi og skrift-anvendelse knyttet til den engelske. I England er der tradition for, at skrifter som udvikledes i 1800-tallet bliver anvendt til naturvidenskabelige bøger. Til disse skrifter er der i større udstrækning end til andre fremstillet de specielle tegn, som sådanne bøger kræver. Da kompliceret sats både i England og i Danmark hyppigt fremstilles på *Monotype*, vil der til et dansk bogværk, som kræver usædvanlige tegn, ofte blive anvendt en skrift indenfor gruppen *nyantikva*. Kun ganske langsomt finder andre skrifter, f. eks. Times, indpas i produktionen af videnskabelige bøger.

Typografisk tradition

Til *Diplomatarium Danicum* er anvendt skriften Didot, Monotype serie 71. Skriftens navn og form knytter sig til den franske familie Didot, af hvilken der i Paris omkring år 1789 var beskæftiget ikke mindre end 7 medlemmer i boghåndværkets forskellige grene.

Monotype-Didot

Faderen, François-Ambroise Didot, som i 1784 havde ladet den første virkelige nyantikva fremstille i sit skriftstøberi, oplærte sine to sønner Pierre og Firmin til henholdsvis bogtrykker og skriftskærer. Fra de lokaler i Louvre, som Imprimerie Royale tidligere havde haft, udsendte Pierre Didot en række værker, trykt med Firmins nyantikva under betegnelsen *Editions du Louvre*. Skriften, som blev anvendt, er karakteriseret ved

rum eiusdem ecclesie libere resignetur, sub tali condicione, quod quolibet anno racione anniuersariorum utriusque eorum xii solidos sterlingorum exsoluant de eadem. et si quid de prouentu supradicte curie superfuerit in remedium animarum eorum, pauperibus erogent et exponant. ita in hiis facientes, sicuti coram omnipotente deo in extremo iudicio uoluerint respondere. † In cuius rei testimonium sigilla nostra presentibus sunt appensa. Datum die et loco supradictis.

178

1341. 13. juni

Notmark

Sigfred, bispfen af Odenses official, Herman, provst på Als, og ridderne Knud Friis og Niels Roach bevidner det forlig, som er indgået mellem præsten i Notmark, Henrik Lunov, og sognebeboerne om de messer, præsten skal læse som modydelse for forskellige gaver.

A: tabt — Aa: Afskrift fra 1575 i RA., Hans d. yngres ark., pakke XII læg 6 f.12r med oplysningen, at tre af seglene endnu hængte ved originalen — Ab: Oversættelse sammesteds (på tysk) — Ab1: RA. Topografiske Saml. på papir. Notmark 1. Sammesteds en registratur, trykt ÆA. V 1132. En anden registratur i RA. Nyborg slots breve 1579, trykt i Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1871 p.124 D 3.

Tryk: Rep. udat. nr.361 (udtog efter Ab1).

Omnibus presens scriptum cernentibus Sigefridus reuerendi patris et domini, domini Nicolai, Otoniensis episcopi officialis, Hermannus præpositus Alsie, Canutus Friis ac Nicolaus †Roach†, milites, in omni⟨um⟩ saluatore salutem. † Noueritis nos audiuisse et interfuisse, quod dominus Henricus Lunow, pastor ecclesie Nodtmark, cum parrochianis suis concorditer et ⟨cum eorum⟩ unanimi consensu concordati sunt in hunc modum. † Quia Christiernus Liillæ, bonæ memoriæ, quædam bona in campo Hunsleff sita, uidelicet unum ottingk terrarum in Petersboell cum fundo et domo legauit et scotauit ecclesie Nodtmark, prout in testamento suo euidenter apparet, iure perpetuo libere possidendam, pro quibus bonis sacerdos eiusdem ecclesie in qualibet septimana unam missam pro anima Christierni usque in perpetuum ⟨et⟩ pro defunctis celebrabit. † Insuper Laurentius Sture proprio arbitrio et uolenti animo dedit et scotauit eidem ecclesie Nothmarck

21 Roach] Aa, Ruthe Ab — omni⟨um⟩] omni Aa. 24 ⟨cum eorum⟩] mgl. Aa. 30 ⟨et⟩] mgl. Aa.

Phœnicum, et magno miseræ dilectus amore:
 Cui pater intactam dederat, primisque jugarat
 Ominibus. Sed regna Tyri germanus habebat
 Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
 Quos inter medius venit furor: ille Sychæum
 Impius ante aras, atque auri cæcus amore,
 Clam ferro incautum superat, securus amorum

tynde, flade seriffer, vertikal betoning og brat overgang fra hårstreg til grundstreg. Fra en pragtfuld udgave af Virgil, trykt i 1798, har vi på Det kongelige Bibliotek hentet et udsnit af skriften i hel størrelse.

Se illustrationen
 ovenfor

Da Firmin Didot var på højdepunktet af sin berømmelse som skriftskærer, blev han stærkt kritiseret af nogle af sine landsmænd, som mente, han var ledt på fejlspor ved at kopiere kobberstikkerens bogstaver. Den forbedrede trykpresse, som faderen havde indført, og papiret med den jævne overflade, som nu blev fabrikeret i Frankrig, gav det skarpere aftryk, som Didot-skrifterne krævede for at komme fuldt til deres ret. Disse tekniske fremskridt var en udfordring til Firmin som skriftskærer. Hårstregerne i hans sene skrifter blev virkelig hårtynde.

Forbedret teknik,
 tynde hårstreger

En eftertids bedømmelse af den fuldt udviklede Didot-skrift anerkender dog, at der er en fuldendt balance i det enkelte bogstav, som forhindrer skriften i at blive ulæselig. De fleste af datidens europæiske bogtrykkere følte sig stærkt tiltrukket af Didot-skriften. Den berømteste af dem, Bodoni i Parma, fulgte i hans fodspor.

I *Diplomatarium Danicum* er den nutidige version af Didot behandlet på en måde, der understøtter dens karakter. Den er sat med en stor grad og med en linieafstand, der er afpasset efter de brede linier. Teksten er i de fleste tilfælde latin, og sammenlignet med enkelte afsnit på dansk må det erkendes, at latin medvirker til at give satsbilledet dets rolige skønhed. På flg. side gengives satsen i hel størrelse. Marginerne er formindskede, idet papirets falsede og beskårne format er 21×27 cm.

*Typografien i
 Diplomatarium
 Danicum*

Ved at studere detaljer i den reproducerede side vil man kunne finde løsningen på en del af de krav til typografien, som der tidligere er gjort rede for: i linie 6 bemærker vi skilletegnet, som markerer en ny periode i det oprindelige forlæg. I linie 21 to kors omkring ordet *Roach*, sat dér, fordi udgiverne ikke er sikre på dette navns korrekthed. I samme linie er anbragt en spids parentes omkring sidste stavelse i ordet *omnium - um* har manglet i forlægget, og det er en åbenlys fejl. Havde en beskadigelse af forlægget på dette sted været årsag til den manglende stavelse, ville den i satsen være anbragt i en kantet parentes. En rund parentes havde markeret en opløst formel.

Over hvert diplom er med kursiv sat en såkaldt *regest*, som giver oplysning om udsteder og modtager samt meddeler et kort resume af indholdet. Denne efterfølges af *diplomatariske oplysninger*, sat med petit, hvori der redegøres for originaler, afskrifter og tabte forlæg, endvidere for originalers størrelse og besegling samt for diplomets tilstand og påskrifter. For at disse oplysninger kan blive tilstrækkeligt kortfattede og overskuelige er der anvendt en række symboler og forkortelser, til hvilke der i hvert bind er knyttet oversigter og forklaringer. Det er imidlertid vort indtryk, at typografien kommunikerer så godt på den enkelte side, at man sjældent er nødt til at forlade den for at søge oplysning uden for siden. Således er det lykkedes at samle værkets mange forskellige typografiske komponenter til et harmonisk hele, der forener funktion med behag. Men behag er, ifølge Sir Francis Meynell, også en funktion.

Tekstkritiske tegn

*Regest og
diplomatariske
oplysninger*

Behag = funktion